

'מפני שמכשיר אגפיה לזריעה'. רש"י מפרש מפני שנותן האדמה התחוחה בצדדים. והרמב"ם פירש (בפירושו המשנה) מפני שהקרקע מתלחלחת מאמת המים ומתכשרת לזריעה. ולפירוש זה צריך לפרש מה שאמרו שאם משליך האדמה למקום אחר אין כאן הכשרת אגפים – כי דרך המכשיר לזריעה להניח האדמה שחפר סביב האמה (עפ"י שפת אמת).

'פליגו בה רבי זירא ורבי אבא בר ממל'; חד אמר מפני שנראה כעודר וחד אמר מפני שמכשיר אגפיה... עודר נמי כי קא שקיל בדוכתיה מנח ליה... ר' זירא ור' אבא בר ממל; חד אמר כגון שהעמיק וחד אמר זיבלו מוכיח עליו'. מסתבר לומר שמחלוקת אחת היא בשני המקומות בין רבי זירא ור' אבא בר ממל; לדעת האחד אסור לחפור בשביעית בכל אופן, גם אם אינו נראה כעודר, דלא פלוג רבנן, ולכך אסור גם כאשר מניח האדמה במקום אחר וגם כשזבלו מוכיח עליו שאינו בא לעדור שדהו. והחכם השני סבר שלא אסרו אלא באופן שנראה כעודר. ונראה שהיה יכול לתרץ שמדובר כשמעמיק ומשליך האדמה למקום אחר, שאז אינו נראה כעודר, אלא שמתרץ האמת שגם באופן הרגיל מותר מפני שזבלו מוכיח עליו (ול"ק קושית הרש"ש).

'ולמאן דאמר מפני שנראה כעודר ליחוש מפני שמכשיר אגפיה לזריעה... ולמאן דאמר מפני שמכשיר אגפיה לזריעה ליחוש מפני שנראה כעודר'. אף על פי שחכמים החולקים על רבי אלעזר בן עזריה אינם חוששים לכך, ואם כן מה מקשה 'ליחוש...'. – אך חכמים אינם חוששים כלל, לא מפני שנראה כעודר ולא מפני הכשרת אגפיה כי סוברים שהואיל ואינו מתכוין לכך מותר [מפני שהן מלאכות דרבנן]. אבל לרבי אלעזר בן עזריה שאוסר אע"פ שאינו מתכוין, קשה מדוע לא יחוש לשני הטעמים (עפ"י שפת אמת).

לפמש"כ התוס' שהכשרת אגפיה אינו חשש מפני הרואים אלא שבאמת הוא נידון כחורש, לכאורה אין קשר בין טעם זה ל'מפני שנראה כעודר' ואם כן מה מקשה הגמרא, הלא אפשר שאף לראב"ע אין חשש מפני הרואים כמו לחכמים, אלא סובר לאסור רק מפני שמכשיר אגפיה.

ואפשר שאין שייך לומר 'נראה כעודר' אם מתירים דבר שאינו מתכוין, שהרי הכל רואים שחופר אמת המים וגם אם נראה כעודר הרי נראה לכל שאינו מתכוין לכך, לכך לחכמים אין קיים חשש זה, אבל לראב"ע שאוסר מפני שמכשיר אגפיה הגם שאינו מתכוין, קשה מדוע לא יחוש שנראה כעודר.

דף ה

'... אבל רבים צריכים להם אפילו חפירה מותר'. אף על פי שהוא טורח גדול ופרהסיא, וגם היה אפשר לעשות מקודם לכן וכיוונו מלאכתם למועד, אעפ"כ התירו משום שהוא עסק רבים, וכל צרכי רבים אינם נגמרים כי אם בשעת הבטלה שאז מתחברים כולם ועושים. ומכל מקום צורך המועד הוא, אבל אם אינו צורך המועד לא התירו מלאכת אומן זו של חפירת בורות (עפ"י נמוקי יוסף).

'מרגילין לתוכו ארבעים סאה'. הר ג'ה היינו משיכת מים, הזרמה. [אולי מלשון המשכה, כמו 'זה הוא מרגילה וזו היא מרגילתו' (יבמות פה). או מלשון הדרכה ואימון, כמו 'תרגילנו בתורתך'. ואולי על שם 'השקית ברגלך' – דברים יא].

'אלא גמרא גמירי לה ואתא יחזקאל ואסמכה אקרא...' – לפיכך נקראו נביאים וכתובים 'דברי

קבלה, כי אין לך דבר הכתוב בנביאים שצריך תלמוד שלא נאמר למשה בתלמודו בסיני, אלא שלא ניתן להיכתב על ידו עד שבאו סופרים שבכל דור ודור וכתבום על פי רוח הקודש כפי שנגזר עליהם מששת ימי בראשית (מחזור ויטרי אבות, עמ' 462).

ע"ע ספר המצוות לרמב"ן שרש ב.

עוד בנידון הגמרא 'מקמי דאתי יחזקאל מאן אמרה' – ע' בשו"ת חות יאיר קצב, סו; אגרות משה אה"ע ח"ד מד, ד.

'ערל לב' גדרו ודינו – ע' במובא בזבחים כב ובחולין קלב.

[רש"י כאן ובימא עא: ובזבחים טו: פירש 'ערל בשר' שמתו אחיו מחמת מילה. יתכן שנקט כן כדי להשמיענו שגם זה שאנוס מלמול – פסול לעבודה [ודלא כסברת התו"י (בפ"ה דיבמות) שהאנוס מלמול על פי דין, אינו בכלל 'ערל']. או שמא פירש כן כי אילו נמנע מלמול במזיד היהו בכלל 'ערל לב', אלא שיש לצדד בזה שאם נמנע מלמול מחמת הפחד והכאב, אין זה בכלל 'ערל לב'. עפ"י הגר"ש כץ שליט"א].

'זכן אמר רבי עזריאל בר בריה דרבי עזריאל רבה'. מצינו כמה מחכמי המשנה והתלמוד שנקראו כשם זקנם, אבי

אביהם או אבי אמם –

ע' שבת קג. רבי יעקב ברה דבת יעקב;

שם קיה: רבי חלפתא ברבי יוסי (בר' חלפתא);

שם קכא: ובברכות מג: ולהלן כב. ועוד – רבי אבא בר חייה בר אבא;

שבת קמו. הורקנוס בנו של רבי אליעזר בן הורקנוס.

פסחים ע: יהודה בן דורתאי פירש הוא ודורתאי בנו;

להלן כ. 'אמר ליה ר' אלעזר (בן פדת) לר' פדת בריה';

כתובות ק. פרטא בן ר"א בן פרטא;

גדרים כג. בטנית בנו של אבא שאול בן בטנית.

וכן במשפחת הנשיאים – רבן גמליאל הזקן ורבי שמעון בנו ורבן גמליאל (דיבנה) וכו'. וכן רבי יהודה נשיאה נכדו של רבי יהודה הנשיא מחבר המשנה.

ובסוכה (כ:): מצינו שלרבי יהושע (בן חנניה) היה לו בן אה ושמו חנניה – כשם זקנו.

וכן 'אייבו' היה אביו של רב (ע' פסחים ד.), וגם בנו של רב נקרא כן (ע"ש קיג.).

[ומנהג קהילות ספרד שגם בחיי אבי האב, קוראים לנכד בשמו. וכן מוכח שהיו עושים כן בזמן הגמרא והראשונים – ע' במובא בשבת קיח].

(ע"ב) 'זאין מרחיקין ציון ממקום טומאה שלא להפסיד את ארץ ישראל'. אף על פי שאסור לכהן

להיכנס לד' אמות של קבר, לא הצריכו ציון לאותן ד' אמות אלא למקום הקבר עצמו שהמאהיל עליו

טמא (עפ"י רא"ש הלכות טומאה ח).

'שדה שמפטירין בה מתים' מ'פ'ט'ר'ים' – מספידים (עפ"י ר"ש אהלות יח, ד. וכמו 'בואו והכניסוהו לקבר,

הפטיר עליו רבי זכאי דמן כבול לשחוק אמרתי מהולל' – ויקרא רבה כ).

ומרש"י כאן משמע שפירש לשון פרידה, שנפטרים מן המת ושולחים אותו לדרכו.

'ההיא בשדה שאבד בה קבר דצינונה, יש בה אילנות בידוע שנחרש בה קבר' – הלכך טהור הכל

מטומאת אהל, גם מקום הקבר עצמו, כי אפשר שהמחרשה הוליכה העצמות הנה והנה [כי קבריהם לא היו עמוקים כל כך] וספק טומאה ברשות הרבים טהור. ומדרבנן החמירו בטומאת מגע והסט. והוא הדין כשהיה שם קבר ידוע ולא אבד, ואחר כך נחרש – הכל טהור, גם מקום הקבר (עפ"י תוס' כאן ובכתובות כח: ד"ה בית הפרס).

רבי יהודה אומר עד שיהא שם זקן או תלמיד. רש"י מפרש, זקן או תלמיד שיודע שנחרש. והראב"ד (טומאת מת י, ע) חולק שהרי כל אדם נאמן להעיד על כך, ומפרש: שיש שם זקן או תלמיד היודע שאין מקיימים בה אילנות, אבל שאר העם אין זריזים בכך, לקוץ ממנה האילנות (וכן פירש הר"ד. וע' באריכות בתורא"ש).

*

'... אלא בלא ספק שיש בתוספות שיבוש בדפוס כמו שמצוי הרבה במסכת מועד קטן, והכי צריך לומר...' (מתוך שו"ת משיב דבר ח"ב פה).

דף ו

'מצר אחד מצוין, הוא טמא וכל השדה כולה טהורה'. יש לבאר הטעם שתחתיו טמא והלא אין מעמידים ציון במקום טומאה (כן הקשו רעק"א ושפת אמת). ולכאורה נראה לפי שציוני הקברים היו מקיפים את מקום הטומאה מסביב ולא בכל שטח הטומאה (כלשון הר"ש ריש שקלים. ועכ"פ כשמקום הטומאה גדול – ע' תורא"ש כאן), והיו מציינים חוץ למקום הטומאה ולא עליה ממש, אבל כאן מדובר כשהציון אינו ציון היקפי אלא הולך על פני מיצר השדה, ואי אפשר לומר שהוא בצד הטומאה, שהרי אין ידוע מאיזה צד ואינו מצוין היכן נמצאת הטומאה, ועל כן אנו מניחים שהיתה כאן טומאה שאינה רחבה והיא נמצאת תחת מקום הציון. משא"כ בסיפא שהציון מקיף את השדה, ודאי הטומאה באמצע והציון מקיפה, הלכך תחת הציון טהור.

'בחמשה עשר בו... ויוצאין על הכלאים' – שבאותו יום פנויים ממלאכה (תורא"ש).

'אמר רבי אסי אמר רבי יוחנן: לא שנו אלא שאין ניצן ניכר אבל ניצן ניכר יוצאין עליהן'. פירוש, כלאים ידועים שנוצצים ובולטים לעין, יוצאים עליהם מיד. ואם תאמר פשיטא, הלא ישראל האוכל נבלות בית דין מצווים להפרישו. ויש לומר שיוצאים ועושים להם כדין יציאת ט"ו אדר, שמפקירים השדה כולה ואין מניחים לבעל הבית לנקותה. כן נלמד מהרמב"ם פרק ב' מהלכות כלאים (חזון איש קלה).

'מאי שנא בחולו של מועד דנפקינן – אמר רבי יעקב אמר רבי יוחנן: משום שכר פעולה דמוזלי גבן' – הא לאו הכי משמע שאסור, ואף על פי שזהו צורך רבים – מכאן מוכח שצרכי רבים של מצוה, אסור לעשותם מלאכת אומן במועד (עפ"י בהגר"א תקמד, א כפי שפסק הריב"ש, הובא ברמ"א שם). לכאורה היה נראה שעקירת כלאים מלאכת הדיוט הוא ומה שמשמע שאסור במועד היינו לכוין לעשותה במועד דוקא. וצ"ע.

ועוד נחלקו רבי זירא ורבי אבא בר ממל לדברי רבי אלעזר בן עזריה, האם מותר לחפור בשדהו כדי להניח שם זבלו לאוצר [שצריך לחפור שלשה טפחים או להגביה שלשה טפחים מקרקע השדה, שאם לא כן נראה כמזבל שדהו], ואין חוששים שנראה כעודר כי זבלו מוכיח עליו, או שמא אסור הדבר וצריך להעמיק קודם שנת השביעית. הלכה כחכמים (רמב"ם שמיטה א, ט; ריא"ז). יש סוברים שאם משליך את האדמה לאגפיה אסור אף לחכמים (עפ"י ראשון לציון. וכן משמע בר"ן – ע' תוי"ט ורעק"א). ויש חולקים (ע' שפת אמת).

דף ה

- ז. א. האם מותר לחפור ולתקן בורות מים במועד?
ב. צרכי הרבים הנעשים במועד – כיצד?

א. הסיקו בגמרא כדברי רבי יוחנן שבורות שיחין ומערות של רבים שהרבים צריכים להם (במועד. ראשונים), מותר לחפרם במועד, וכשאננם צריכים להם אסור לחפור אבל חוטטים אותם מצרורות וכד', שפים את סדקיהם וסדים אותם בסיד. ושל יחיד, אם צריך לו – חוטטים אבל לא חופרים. ואם אין צריך לו – אין חוטטים אבל כונסים מים לתוכם (בכלים, מגשמים שירדו על הגגות וכד'. נמוקי יוסף).

ב. מתקנים במועד את אמות המים המקולקלות ואת קלקולי המים שברשות הרבים וחוטטים אותם, ומתקנים את הדרכים ויוצאים לקווצם, וכן מתקנים את הרחובות ואת האסטרטאות (= דרכים מפולשות; שוקים גדולים חוץ לעיר) ואת מקוות המים, יוצאים למוד אותן וכל מקוה שאין בו ארבעים סאה מרגילים לתוכו ארבעים סאה, ועושים כל צרכי הרבים – לרבות חפירת בורות כשהרבים צריכים להם וכנ"ל. ומניין שאם לא יצאו ועשו כל אלו שכל דמים שנשפכו שם מעלה עליהם הכתוב כאילו הם שפכו, תלמוד לומר והיה עליך דמים.

- ח. א. ציון הקברות – כיצד?
ב. מהו בית הפרס ומה דינו?

א. רמזו ממקראות רבים שצריך לציין את הקברות כדי להפריש אוכלי תרומה ועושי טהרות מן הטומאה. אין מציינים אלא על דברים המטמאים את המאהיל עליהם, כגון שדרה וגולגולת, רוב בנין או רוב מנין של עצמות המת. כזית מצומצם מן המת אעפ"י שמטמא באהל אין מציינים אותו, כי במשך הזמן הוא נפחת מכזית – מוטב ישרפו עליו תרומה וקדשים לפי שעה (העוברים מעליו עד של נחסר) ואל ישרפו עליו לעולם (כשיצינוהו ויעברו עליו בטעות, ובאמת לא נטמאו).

אין מציינים על הודאות (שהכל יודעים להישמר מהן) אלא על הספקות, ואלו הן הספקות – סככות [= אילן המיסך על הארץ (בסמוך לבית הקברות, ספק אם יש טומאה תחתיו, או ודאי יש טומאה אלא שיש הפרש בין נופי האילן ואין ידוע באיזה מקום. תוס') ופרעות [= אבנים בולטות מן הגדר (ואין ידוע תחת איזה אבן נמצאת הטומאה. תורא"ש) ובית הפרס (כדלהלן)].

אין מעמידים ציון במקום טומאה אלא מחוצה לו, שלא להפסיד טהרות של הנכנס בפתע. ואין מרחיקים ציון ממקום טומאה (יותר מכלשהו. רש"י; רא"ש הל' טומאה) שלא להפסיד את ארץ ישראל.

א. אם הציון על גבי אבן מוגבהת, אין מרחיקים הציון מן הטומאה מפני שהציון בולט לעין, אבל על הקרקע מרחיקים אותו מעט, שלפעמים אין רואהו עד שבא ונוגע ומאהיל (עפרש"י בשם מורו להלן ז).

ב. הציון נעשה בסיד לבן, כעצמות (עפ"י ב"ק טו). והיה דרכם להניח שתי אבנים בשני קצות הקבר וממחים סיד ושופכים על אותן האבנים וביניהן, מראשו ועד רגליו. ואם השטח גדול, כגון שדה מלאה בטומאה, מציינים את היקף השטח בלבד (תורא"ש, עפ"י גמרא להלן ז. וער"ש ריש שקלים שמשמע שהציון נעשה סביב הקבר ולא על כולו).

ג. בתוס' כאן משמע שלדברי רבי שמעון בן פזי, ציון הטומאה הוא דין דאורייתא, ובבבא-בתרא (קמז.). כתבו התוס' שאינו אלא מדרבנן (וע' שו"ת בנין ציון ח"א קב.).

ב. שלשה 'בית הפרס' הם: שדה שנאבד בה קבר, שדה שנחרש בה קבר, ושדה בוכים; – שדה שנאבד בה קבר מטמאה באהל, וצריך לציינה.

שדה שנחרש בה קבר – חוששים שמא המחרשה פיזרה את העצמות, (ומדאורייתא אין לחוש לכך מפני שהמת קבור בעומק, אלא חומרא שהחמירו חכמים בטהרות. תוס') וחוששים כמלא מענה – מאה אמות. שדה זו אינה מטמאה באהל, ולכך מנפח אדם בית הפרס והולך (לעשות פסחו), שכל עצם כשעורה המטמאה בהסט, מתפזרת בניפוחו, ובשם עולא מסרו שבית הפרס שנידש טהור.

שדה שנחרש בה קבר מקילים אפילו במקום הקבר, מפני שמדאורייתא הכל טהור משום ספק טומאה ברשות הרבים, שמא המחרשה הסיטה את העצמות (עפ"י תוס' כתובות כח: ד"ה בית).

שדה שאבד בה קבר וציינוה, ועתה אין ידוע מה טיבה – אם יש בה אילנות, בידוע שנחרש בה קבר אחר כך, ובאופן שהאילנות מסוככים בשדה כולה ואינם בשורה אחת בלבד, שאז ודאי נחרשה כולה. או אפשר אפילו כשהאילנות עומדים בגבולי השדה והציון נמצא שם, שכיון שאין מרחיקים את הציון מהטומאה, ודאי הטומאה היתה באותו מקום ולא בפנים, ונחרשה. אין בה אילנות (והיא שדה הראויה ליתע. עתוס') – בידוע שלא נחרשה (ואם אינה ראויה ליתע, אין ודאות בדבר אלא ספק. עפ"י תוס'). רבי יהודה אומר: אינה בחזקת חרושה עד שיהא שם זקן או תלמיד שיודע שנחרש (רש"י).

הראב"ד (טומאת מת י, י) והרי"ד פירשו 'אין בה אילנות' – שרואים שנגדעו, ולכן זה סימן שאבד בה קבר, כי אין מקיימים אילנות באותה שדה (כבאהלות יח). וכשיש שם זקן ותלמיד, פירשו שיודעים הדבר שאין מקיימים בה אילנות.

שדה בוכים – היא שדה שמפטירים (= מספידים) בה את המת העובר ממקום למקום, וכשנפטרים ממנו בוכים. וחוששים שמא נתדלדל אבר מן המת ונפל שם, מפני שבא ממקום רחוק, וסמכו אלו על אלו ועזבוהו שם.

דף ו

ט. מה הדין לענין טומאה במקרים הבאים?

א. מצא אבן אחת או שתיים מצויינות?

ב. שדה שמיצריה מצויינים, כולם או חלקם?

א. מצא אבן מצוינת – תחתיה טמא. שתיים; אם יש סיד ביניהן – ביניהן טמא (גם אם הוא מקום חרוש. עפ"י תוס'). ואם לאו – ביניהן טהור. היה הסיד שפוך על ראשיהן ומרודה לכאן ולכאן, אם יש חורש (= מקום חרוש) ביניהן – ביניהן טהור, שאומרים הסיד שבצדדים נקלף מהאבנים מפני החורש [ועוד י"ל שנטהר הקבר בגלל החרישה]. ואם אין חורש ביניהן – טמא.